

Het burgemeesterschap van Amsterdam in de 19de eeuw

Arno Korsten

15 maart 2012

‘Vinnige Manus’ en andere burgemeesters van Amsterdam uit de jaren 1866-1910

Wie iets wil zeggen over de positie van de burgemeester vanaf het midden van de negentiende eeuw kan het beste maar even in Amsterdam langs gaan. Cornelis den Tex was daar burgemeester van 1866-1880. Hij werd opgevolgd door Gijsbert van Tienhoven (1880-1891), en die weer door Sjoerd Meinesz (1891-1901). Meinesz op zijn beurt werd weer opgevolgd door Wilhelmus van Leeuwen (1901-1910). Deze burgemeesters opereerden grosso modo vanuit eenzelfde wettelijk kader ten aanzien van hun taken maar waren ze daarmee ook feitelijk gelijk in hun functioneren? Zeker niet. Er waren verschillen tussen de burgemeesters. Het burgemeesterschap van Den Tex, Van Tienhoven, Meinesz en Van Leeuwen maakt duidelijk dat wat van het burgemeesterschap terecht komt, sterk bepaald is door de persoon van de bekleder. Meer dan een college of gemeenteraad kan de burgemeester *‘zelf zijn positie maken en breken’*, aldus Arne Leemans in zijn dissertatie *‘Eenheid in het bestuur der grote stad’* (1967: 176). De burgemeester kan in die jaren bij de ambtsvervulling nog betrekkelijk onafhankelijk opereren *‘van de invloeden van mee- en tegenspelers’*. Dat de burgemeesters in de tweede helft van de negentiende eeuw en het begin van de twintigste eeuw de touwtjes stevig in handen namen en hielden, is duidelijk. Maar zo konden niet onbeperkt hun gang gaan want Meinesz en Van Leeuwen boden naar aanleiding van conflicten voortijdig hun ontslag aan.

Waaruit bestaat dat persoonlijk accent? Burgemeesters als Den Tex, Van Tienhoven en Meinesz hebben een sterke positie omdat ze over de openbare orde gaan, fulltimer zijn en overzicht bezitten van wat er in het gemeentehuis gebeurt. De burgemeester houdt in die jaren veelvuldig contact met het ambtelijk apparaat. Leemans schrijft: *‘bij afwezigheid van de wethouders ten stadhuize raadplegen de ambtenaren hem’* (1967: 177).

Zijn de wethouders dan toch belangrijk? De rol van Amsterdamse wethouders moeten we niet geheel relativeren maar omdat wethouders dan nog slechts een deel van hun werktijd voor de bestuurstaak beschikbaar stellen, blijft de burgemeester *‘in de meeste gevallen de eerste viool spelen, zo hij niet de dirigent is’* (Leemans, 1967: 177). Er is nog een ander argument dat spreekt voor de evidente positie van de burgemeester. Grote steden krijgen vanaf 1866 steeds meer taken te vervullen en de burgemeester is de persoon die dat geheel kan overzien en met de gemeentesecretaris leiding kan geven aan het ambtelijk apparaat. Wethouders dienen in die periode tot bijstand van de burgemeester, schrijft Leemans (1967: 177).

Dat persoonlijk accent kan verder blijken door even stil te staan bij enkele burgemeesters.

‘Vinnige Manus’

Vening Meinesz was heel anders van snit dan zijn voorganger Van Tienhoven. Vening Meinesz werd getypeerd als *‘de rechtvaardige’*. Hij was vierkant en recht door zee. *‘Ja is ja en neen is neen’*, zo zei men van hem. Vening Meinesz stond ook te boek als een liberaal bestuurder. Dat is nog niet genoeg. Er is meer te vertellen. Hoe bracht hij het tot burgemeester? Vening Meinesz was van origine journalist. Hij was in zijn jonge jaren redacteur en zelfs hoofdredacteur van het Amsterdamse *Algemeen Handelsblad*. Dat gold destijds wel als een mooie voorbereiding op een loopbaan in de politiek (Wolthekker, 2006: 86). Bovendien was positief dat hij getrouwd was met de dochter van oud-burgemeester Den Tex, die in de periode 1868-1880 burgemeester was van Amsterdam. Zo ontstond er bij

Vening Meinesz enig gevoel voor bestuur. Hij werd dan ook burgemeester, eerst van Rotterdam en lid van zowel de Eerste als de Tweede Kamer. In 1869 was hij al wethouder van financiën in de hoofdstad geweest, maar hij moest aftreden toen hij met de dochter van burgemeester Den Tex trouwde. Burgemeester en wethouder die naaste familie van elkaar waren, dat kon niet.

Als de ervaren Vening Meinesz in 1891 als burgemeester in de hoofdstad aantreedt, heeft hij er al tien jaar als burgemeester van Rotterdam opzitten. Hij heeft in de Maasstad een positieve reputatie opgebouwd. Pikant is dat hij in de gemeente Rotterdam nog burgemeester was onder de naam Meinesz. In 1892 kreeg hij, bij Koninklijk Besluit toestemming om de naam 'Vening' aan zijn achternaam 'Meinesz' toe te voegen. Vening was de achternaam van zijn moeder. Naar hem, Meinesz, is in Rotterdam een straat, een laan en een plein in het Nieuwe Westen genoemd. Amsterdam eerde hem later met een laan, de Burgemeester Vening Meineszlaan.

Meinesz was door zijn wethouderschap al bekend met Amsterdam. Hoe hij toen opereerde bleek geen belemmering om hem te benoemen. Vening Meinesz wordt in zijn Amsterdamse jaren wel gezien als iemand die *'gaarne autocratisch optreedt'*, *'als een modern absolutist'* maar ook als iemand die doordat hij zijn autoriteit laat gelden respect geniet (Wolthekker, 2006: 86; Leemans, 1967: 179). Daar bestaat weinig misverstand over. Bij zijn entree in de hoofdstad stelt hij zelf:

'Ik ben regent, geen burgervader'.

Die opstelling verschilde niet met die uit de Rotterdamse jaren. Hij had in Rotterdam weinig weerstand ondervonden omdat de gemeenteraad volgbaar was. Maar in Amsterdam? Daar leven burgemeester en raad in die jaren vrijwel continu op gespannen voet.

In de stad is het in die jaren ook af en toe onrustig (Wolthekker, 2006: 85). Maatschappelijk gebeurt er van alles. Binnen deze dynamiek en voorafgaande discussie wordt het aanvankelijk verwelkomd dat een burgemeester in 1891 aantreedt die rust brengt. Vening Meinesz lijkt de ideale man om dat te bewerkstelligen. En hij maakt dat ook wel waar maar echt rustig zou het niet worden. Burgers beginnen zich te roeren. In 1894 vinden 29 stakingen in de stad plaats en in 1895 40. De diamantbewerker, bij voorbeeld, eisen meer loon. Het kiesrecht wordt in 1895 opnieuw uitgebreid. Er is meer zichtbare dynamiek, er lopen in die jaren volop treinen het nieuwe Centraal Station binnen en aan de IJ-kade liggen de stoomboten. Het Stedelijk Museum verhuist en komt aan het Museumplein te liggen (1895). Het burgemeesterschap van Vening Meinesz loopt bovendien parallel met stadsuitbreidingen. De gemeente Nieuwer-Amstel wordt in 1896 aan Amsterdam toegevoegd: een annexatie.

Maar dat specifiek deze burgemeester getypeerd kan worden als man van veel initiatieven is niet zo (Wolthekker, 2006). Hij is eerder voorzichtig. Hij toont zich scherp in kritiek op wat wethouders en raad willen en daarmee tilt hij de discussie naar een hoger niveau. Wethouder Willem Treub is eigenlijk de initiatiefrijke man. Willem Treub is lid van de gemeenteraad (1889-1896), wethouder van financiën (1893-1895) en van openbare werken (1895-1896). Hij is als wethouder de man met de werkelijke initiatieven en bruisende ideeën. De vooruitstrevende Treub en Vening Meinesz vormen een eendrachtig koppel. Wat doet Treub? Treub brengt de gemeentelijke administratie, die in wanorde was geraakt, op orde. Er gebeurt meer. In die jaren neemt de gemeente steeds meer publieke taken van particulieren over, zoals de levering van gas, water en electriciteit. Of ook de telefoonvoorziening een gemeentelijke taak moet zijn, zorgt voor veel commotie (Wolthekker, 2006: 90).

Duidelijk is dat Amsterdam onder Vening Meinesz en Treub langzaam opschuift van gemeente in een nachtwakersstaat naar gemeente in een verzorgingsstaat (Wolthekker, 2006: 93). Voor Treub gaat het allemaal niet snel genoeg en die laat zich dan wegpromoveren naar de Universiteit van Amsterdam om er hoogleraar staathuishoudkunde te worden in de periode 1896-1904. In 1904 komt Treub in de Tweede Kamer. Later volgen ministerschappen, ook na de Eerste Wereldoorlog. Vening Meinesz zet intussen zijn werk als burgemeester voort.

Hoewel de burgemeester het niet slecht doet, moest Amsterdam wennen aan hem. Hij was namelijk veel stugger dan voorganger Van Tienhoven. Van charme moet hij het niet hebben. Vening Meinesz blijkt *'kortaf, scherp en sarcastisch'*. Het volk typeert hem als *'vinnige Manus'* (Wolthekker, 2006). De burgemeester houdt afstand, is streng en gesloten, verafschuwt vriendjespolitiek maar blijkt toch ook wel gevoel voor humor te hebben. Hij slaagt er ook af en toe in, als de zeeën hoog gaan in het gemeentehuis, om zaken te sussen.

Binnen de gemeenteraad treden in die jaren felle tegenstellingen op. Een conflict over verantwoording over de politiezorg, eigenlijk een zaak die de burgemeester wettelijk gezien *alleen* aangaat, brengt de burgemeester tegenover de raad. De politie had lange tijd geen goede naam maar onder de burgemeester waren de orde en discipline verbeterd. Volgens de gemeenteraad ging de disciplinerings, die ook bij de brandweer gestalte kreeg, echter wel erg ver. De burgemeester kreeg het verwijt te zijn doorgeschoten. De beste mensen liepen weg. Vanuit de gemeenteraad komt daarop het voorstel dat een commissie met de burgemeester maar eens naar de klachten moet kijken. Dat bleek de burgemeester tegen te staan ('tegen het zere been') omdat zo zijn wettelijke bevoegdheden worden aangetast. De gemeenteraad zou volgens de burgemeester in strijd met de wet handelen. Hij wil daarom een vernietiging van het besluit bij het hogere gezag aanvragen. Maar minister Goeman Borgesius verdedigt de burgemeester niet, wat voor de burgemeester het sein is om te vertrekken. Hij heeft er genoeg van. Vening Meinesz neemt ontslag. Later zou de burgemeester van de Hoge Raad nog wel gelijk krijgen maar hij is dan al 'onder druk' vertrokken. In 1901 neemt hij afscheid (Wolthekker, 2006: 97). We zien dus dat de gemeenteraad van de hoofdstad niet een volkomen volgzzaam orgaan was.

Wilhelmus van Leeuwen volgt Vening Meinesz als burgemeester op. Van Leeuwen steekt zijn geringschattende opstelling tegenover de raad niet onder stoelen of banken. Hij spreekt van *'een praatgrage keuvelige gemeenteraad'*. Van Leeuwen is ook geruime tijd burgemeester, van 1901-1910. Hij biedt in 2010 op grond van zijn verhouding met de raad zijn ontslag aan. Aanleiding daarvoor is dat een ontslagen gemeenteambtenaar bij de raadsverkiezing in 1909 tot lid van de gemeenteraad is verkozen (Leemans, 1967: 179).

Literatuur

Kaal, H., *Het hoofd van de stad- Amsterdam en zijn burgemeester tijdens het interbellum*, Aksant, Amsterdam, 2008.

Leemans, A.F., *De eenheid in het bestuur van de grote stad*, Vuga, Den Haag, 1967.

Sluysen, M. en F. Thomas, *Twaalf burgemeesters, 500 jaar Amsterdam*, Amsterdam, 1939.

Wolthekker, D. (red.), *Een keten van macht – Amsterdam en zijn burgemeesters vanaf 1850*, Uitgeverij Balans, Amsterdam, 2006.